

**ULUSLARARASI ADALET DİVANİ’NİN 7 ARALIK 2021 TARİHLİ
“AZERBAYCAN V. ERMENİSTAN” KARARININ TÜRKÇE ÇEVİRİSİ*****Serhathan YILDIZ****I. GİRİŞ**

Azerbaycan ve Ermenistan, gerek siyasi gerekse etnik sorunlar yüzünden daha ilk kuruldukları günlerden beri sorunlar yaşayan iki devlettir. Kafkasya’da hüküm süren bu iki devletin yaşadıkları sorunlar yalnızca silahlı mücadeleyle bitmemiş, taraflar ayrıca belli başlı yargılama süreçlerine dahil olmuştur. Bunlardan biri ise 7 Aralık 2021 tarihinde Uluslararası Adalet Divanı tarafından verilen kararının yargılama sürecidir. Bu yazımda ise 7 Aralık 2021 tarihli kararın Türkçe özet çevirisi üzerinden bu kararın arka planını ve kararın kendisini inceleyeceğiz.

a. Uluslararası Adalet Divanı (UAD) nedir?

Uluslararası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletler’in devletler ve uluslararası örgütler nezdinde yargılama yaptığı başlıca yargı organıdır. Merkezi Hollanda’nın Lahey kentindedir. Üyeleri, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi’nden seçilen 15 yargıçtan oluşmaktadır. Yargıçlar değişik ülkelerden seçilmekte ve böylece dünyadaki değişik hukuk sistemlerinin temsil edilmesi amaçlanmaktadır. Divanın başlıca iki yetki alanı vardır: Birincisi rıza gösteren iki devletin yaşadıkları uyuşmazlığı çözmek adına UAD’ye başvurusuyla yapılan yargılamalar ve ikincisi ise BM Antlaşmasında öngörülen konular hakkında yargılama yapmaktır. İşte bu yazıda da Ermenistan’ın UAD’ye başvurusu sonucu verilen karar incelenecektir.

b. CERD nedir?

Bu davanın açılmasında en büyük etken olan “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme” (Türkçe kısaltmasıyla IAOKİS ya da İngilizce kısaltmasıyla CERD) bir BM sözleşmesidir. Üçüncü kuşak insan haklarıyla bağlantılı olan sözleşme, ülkelere ırk ayrımcılığını ortadan kaldırma ve ırklar arası hoşgörü ortamını sağlama yükümlülüğü getirmektedir. Tartışmalı olarak ayrıca ülkelere nefret söylemini suç olarak tanımlama ve ırkçı grupların üyelerinin suç işlediğini kabul etme yükümlülüğünü de getirmektedir. CERD, 1965 yılında hazırlanmış ve 1969 yılında yürürlüğe girmiştir ve 2020 yılı itibarıyla 182 ülke imzalanmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti de bu sözleşmeyi imzalamış ve yürürlüktedir. Bu yazı için önemi ise 7 Aralık 2021 tarihli UAD kararına giden yolda Ermenistan, Azerbaycan’ın CERD’ü ihlal ettiğini iddia ederek UAD’ye başvurusudur.

c. Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinde Dağlık-Karabağ'ın önemi

Her ikisi de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin eski cumhuriyetleri olan Ermenistan ve Azerbaycan, sırasıyla 21 Eylül 1991 ve 18 Ekim 1991'de bağımsızlıklarını ilan etmiş iki ülkedir. Bu davanın açılmasındaki en büyük etken olan Dağlık-Karabağ toprakları, iki ülkenin bağımsızlıklarını ilan ettiği dönemlerden beri çeşitli sorunlara ve çatışmalara yol açmıştır. Dağlık Karabağ bölgesi, çoğunluğu Ermeni etnik nüfusundan oluşan özerk bir varlıktı ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında yer alıyordu. Tarafların bu bölge üzerindeki iddiaları Şubat 1988'de I. Karabağ Savaşı'yla resmen başlamış, Mayıs 1994'te ateşkesle sona erecek birtakım çatışmalara yol açmıştır. Eylül 2020'de "II. Karabağ Savaşı"nda artık daha resmi bir savaş ortaya çıkmıştır ve bu çatışma 44 gün sürmüştür. Ancak 9 Kasım günü Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan yetkilileri tarafından imzalanan üçlü bir beyan sonrası çatışmalar sona ermiş ve bu bildiri şartlarına göre, 10 Kasım 2020 itibarıyla "Dağlık Karabağ ihtilafı alanındaki tüm düşmanlıkların tamamen sona erdirilmesi ve ateşkesi" ilan edilmiştir.

II. DAVA SÜRECİ**a. Ermenistan'ın talepleri**

Ermenistan devleti, 16 Eylül 2021'de UAD'ye başvurarak Azerbaycan'ın CERD'nin 2, 3, 4, 5, 6 ve 7. maddelerini ihlal ettiğini iddia etmiştir ve Ermenistan UAD'ye yaptığı başvurusunda Azerbaycan'ın belli başlı eylemlerde bulunduğunu iddia etmiştir. Bu taleplere aşağıda ayrıntılı olarak değinilecektir. Bu belli başlı eylemleri özetleyecek olursak:

1. Azerbaycan devletinin ülkesindeki Ermeniler'e karşı sistematik ırk ayrımcılığı uyguladığı
2. Etkin bir devlet politikası olarak Azerbaycan genelinde Ermeni karşıtı nefretin beslendiği,,
3. II. Karabağ Savaşı sonucunda tutsak düşen savaş esirlerinin kötü muameleye maruz kaldığı,
4. Ermeni kültürel mirasının (örneğin kiliselerin ve mezarların) kasıtlı şekilde tahrip edildiği.

Ayrıca Ermenistan'ın UAD'den Azerbaycan'a karşı istediği geçici tedbir talepleri yine özet olarak şunlardır:

1. II. Karabağ Savaşı sonucu tutsak düşen Ermeni tutsakların derhal serbest bırakılması,
2. Dağlık-Karabağ bölgesi içinde yaşayan Ermeni kültürel mirasına saygı gösterilmesi,
3. Azerbaycan'ın II. Karabağ Savaşı sonucunda Ermenistan'dan ele geçirdiği ve savaş ganimetlerini sergilediği Askeri Kupalar Parkı'nın kapatılması.

b. Azerbaycan'ın yanıtı

Bütün bu istekler sonrası UAD bünyesinde çalışan kayıt memuru, Azerbaycan hükümetine Ermenistan'ın UAD karşısında yargılanmak isteğini ve yukarıda sayılan isteklerini bildirmiştir. Bildiriye alan Azerbaycan hükümeti, Ermenistan ile UAD karşısında yargılanmaya razı olmuş ve kendi heyetlerini de UAD'ye göndermiştir.

Azerbaycan'ın kendisine yöneltilen iddialara karşı yanıtı net ve güçlü olmuştur. Azerbaycan tarafı, Ermenistan'ın UAD önünde CERD'ü bahane ettiğini ama aslında amacının gerçekten yargısal bir sonuca ulaşmak olmadığını söylemiş ve Ermenistan'ın UAD'yi Azerbaycan'a karşı siyasal şikayetlerini duyurmak için bir platform olarak kullandığından bahsetmiştir. Yine Azerbaycan bu davayı gerçek bir ırk ayrımcılığı meselesi değil de bir siyasi propaganda aracı olarak gördüğünü açıkça belirtmiştir. Azerbaycan tarafı hiçbir ırk ayrımcılığı yapmadığını beyan etmiştir. Azerbaycan tarafı; kendilerinin Ermeniler'e karşı ırksal nefret politikası izlemediğini, ırkçılığı, ayrımcılığı ve nefret söylemini destekleyici açıklamalarda bulunmadığını söylemiştir. Ermenistan'ın "Azerbaycan Ermeni kültürel mirasını yok ediyor." iddiasına karşılık bazı dini ve kültürel yapıların Azerbaycan devleti tarafından restore edildiğini ve herkesin bu alanlara eşit şekilde erişiminin olduğunu belirtmiştir.

Bu açıklamalara ek olarak Azerbaycan tarafı, 2020 savaşının "topraklarını kurtarma savaşı" olduğunu söylemiştir. Esirlerin milliyetleri nedeniyle değil, gerek I. Karabağ Savaşı ve II. Karabağ Savaşı sırasında savaş suçları işlemiş suç isnatları nedeniyle tutulduğunu beyan etmiştir. Burada Azerbaycan 2020 savaşının bir ırk ayrımcılığı olmadığını, bir siyasi-askeri çatışma olduğunu savunmuştur.

III. UAD’NİN YETKİ İNCELEMESİ

Öbür mahkemelerde de olduğu gibi UAD’nin de belli başlı yargılama usulleri bulunmaktadır. Bu başlık altında sırasıyla yapılan yetki incelemelerine değineceğiz.

a. Prima facie yetki incelemesi

UAD’nin bu davada yaptığı ilk inceleme “prima facie” yetki incelemesi olmuştur. Prima facie yetki incelemesi, bir davada mevcut ilk kanıtların iddiayı veya suçlamayı desteklemeye ilk bakışta yeterli görünmesi durumunu ifade eder. Bu incelemenin temel amacı davanın bir sonraki aşamaya geçip geçemeyeceğine dair ilk fikri oluşturmaktır. Yani UAD nezdinde görev yapan yargıçlar kendilerine “Bu davaya bakabilir miyim?” sorusunu sormuşlardır. Sordukları sorunun cevabı da “evet” olmuştur. UAD’nin yaptığı tespiti göre Azerbaycan ile Ermenistan arasında 2020 savaşından sonra diplomatik yazışmalar ve görüşmeler yapıldığı tespit edilmiş ancak bu görüşmelerin bir sonuca varamadığına kanaat getirilmiştir. İşte burada CERD’nin 22. maddesi devreye girmiş ve sonuç alınamaması nedeniyle UAD’ye başvurulmak durumunda kalındığı için UAD davaya bakmayı kabul etmiştir.

b. CERD’nin davayı kapsamı hakkında inceleme

Bu sorunun cevabı kısa olacaktır. Ermenistan’ın CERD kapsamında Azerbaycan tarafından yapılan ihlaller iddiası olduğunu yukarıda belirtmiştik. UAD bu iddiaların bazılarının doğrudan CERD kapsamında olabileceğini değerlendirmiştir. Özellikle CERD’nin 2, 4 ve 5. maddeleri bu alanlara yöneliktir. Bunlara dördüncü başlıkta değinilmiştir.

c. Telifisi mümkün olmayan zarar riski (irreparable prejudice) incelemesi

UAD, geçici tedbir kararı vermek için davanın konusu olan haklara yönelik ciddi, somut ve geri döndürülemez bir zarar tehdidinin (yani irreparable prejudice) var olup olmadığı hakkında bir inceleme yapar. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkiye bakarsak burada özellikle tutsakların sağlık durumları, kültürel mirasların yok edilmesi gibi hususlar değerlendirmeye alınmıştır diyebiliriz. İşte UAD açıkladığımız bu ölçüt bağlamında Ermenistan’ın iddia ettiklerinin bir kısmını “telifisi imkânsız zarar tehdidi” içerdiği gerekçesiyle kabul etmiştir, bunlara dördüncü başlıkta değineceğiz.

d. Hak ile talep edilen tedbir arasındaki illiyetin incelenmesi

UAD, bir tarafın koruma altına alınmasını istediği hak ile talep edilen tedbir arasında bir illiyet bağının bulunup bulunmadığı hakkında da detaylı bir inceleme yapmaktadır. Burada karıştırılan husus ise illiyet bağının tespiti ile tedbirin “hasarı tümüyle karşılamak” olduğu düşüncesidir ancak UAD’nin çoğu kararında “genellikle” mevcut durumun en az zararla giderilmesi yoluna başvurmaktadır. Örneğin Ermeni tutsakların kötü muamele görmesini engellemek için Ermenistan tarafından “serbest bırakılmaları” talep edilmişti ancak UAD bu talebin koruma ile orantısız olduğunu söyleyerek bu tutsakların serbest bırakılması yerine “kötü muamele görmemeleri” yönünde bir karar vermiştir. Başka bir örnek olarak ise Ermenistan’ın Askeri Kupalar Parkı’nın kapatılması talebi illiyet bakımından zayıf bulunmuştur çünkü parkta yer alan bazı sembolik unsurların zaten Azerbaycan tarafından parktan kaldırılmış olması bu illiyeti zayıflatmıştır.

e. Aciliyet incelemesi

UAD’nin yaptığı son inceleme aciliyet incelemesidir. UAD, tedbirin gerekliliğini tespit ederken aciliyet kriterine de değinir. Yani varolan durumun zarar doğurma riskinin yakın ve ciddi olup olmadığı hakkında tespitlerde bulunur. UAD, Ermeni tutsakların halen Azerbaycan’ın topraklarında olduğunu, Azerbaycan’da Ermeniler’e karşı nefret söyleminin sürdüğüne dair raporlar bulunduğunu ve bazı dini/kültürel alanlarda geri dönölmesi imkansız değişiklikler yapıldığına dair kanıtlar bulunduğunu göz önünde bulundurarak aciliyetin var olduğuna hükmetmiştir.

IV. UAD’NİN 7 ARALIK 2021 TARİHLİ KARARI VE KARARIN SONUÇLARI

Yukarıdaki iddialar ve karşılıklı hukuki çatışmalar sonucu UAD, Ermenistan’ın Azerbaycan aleyhine yaptığı başvuruyu incelemiş ve CERD kapsamındaki bazı iddialar hususunda 7 Aralık 2021’de geçici tedbir alınmasına hükmetmiştir. Ancak UAD’nin aldığı bu geçici tedbir kararı adı üstünde “geçici” nitelikteydi ve davanın esası hakkında hüküm içermemekteydi. UAD’nin aldığı bu geçici karar, Azerbaycan ve Ermenistan arasında varolan uyuşmazlığın UAD tarafından ne denli ciddiye alındığını ve Ermenistan’ın iddialarının bir kısmının “makul ve muhtemel” bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

a. Peki hangi iddialar makul ve muhtemeldi? (plausible rights)

UAD’nin “makul ve muhtemel” bulduğu haklara değinmemiz gerekirse UAD’nin yargılama usulü ile ilgili birkaç zorunlu açıklama daha yapmak gerekmektedir.

UAD, geçici tedbir kararına hükmederken ilk olarak davacının –yani bu durumda Ermenistan’ın- talep ettiği hakların ve beyan ettiği iddiaların “plausible” yani “makul ve geçerli olabilecek” haklar ve iddialar olup olmadığı hakkında bir inceleme ve değerlendirme yapmaktadır. Bu inceleme ve değerlendirme, esas incelemesine girilmeden sadece söz konusu hak ve iddiaların uluslararası yapılmış sözleşmelerin kapsamına girip girmediği hususuyla ve hakların korunmaya değer olup olmadığı hususuyla ilgilidir. İşte UAD, Ermenistan’ın ileri sürdüğü birçok hak iddiasını UAD nezinde değerlendirmeye makul bulmuş ve Ermenistan’ın iddialarının bazılarını geçici tedbirle korumaya değer bulmuştur.

b. Ermenistan’ın talep ettiği geçici tedbirler

Ermenistan başvurusunda şu talepleri geçici tedbir olarak ileri sürmüştür:

1. Azerbaycan’ın elindeki tüm Ermeni savaş tutsaklarının derhal serbest bırakılması
2. Bu tutsaklar serbest bırakılana dek insan onuruna yaraşacak biçimde eşit ve şiddetten uzak bir muameleye tabi tutulmaları.
3. Azerbaycan’ın “Askeri Kupalar Parkı”nı kapatması ve bu park aracılığıyla Ermenistan’a karşı yürütülen nefret söylemine son vermesi.
4. Azerbaycan’ın Ermeni tarihi, dini ve kültürel mirasına karşı uyguladığı yıkım ve değişiklik faaliyetlerinin durdurulması ve bu mirasların korunmasının sağlanması.

5. Delil karartılması olmasın diye kültürel yıkım ve ayrımcılıkla ilgili belgelerin ve diğerk kanıtların korunması.
6. Azerbaycan'ın mevcut uyuşmazlığı daha da kötüleştirecek ya da çözümlü zorlaştıracak eylemlerden kaçınması.
7. Uygulanan geçici tedbirlerin takibi amacıyla Azerbaycan'ın her 3 ayda bir UAD'ye rapor sunması.

Ermenistan'ın UAD'den istediğı bütün bu geçici tedbir taleplerinin neredeyse tamamı CERD'nin 2, 3, 4, 5, 6 ve 7. maddelerine atıfla temellendirilmiştir.

c. Kabul edilen geçici tedbirler

UAD yaptığı yargılama sonucu Ermenistan'ın talep ettiğı tüm geçici tedbirleri değıl de birkaç geçici tedbirin kabul edilmesine hükmetmiştir. Kabul edilen geçici tedbirler şunlardır:

1. **Esirlerin Kötü Muameleye Uğramaması:** UAD, Ermeni savaş tutsaklarının doğrudan serbest bırakılmasına hükmetmemiştir ancak CERD'nin 5. maddesinin (b) fıkrasına istinaden etnik kökenleri yüzünden kötü muameleye maruz bırakılmamaları gerektiğini de açıkça vurgulamıştır. Yani Azerbaycan; tutsakların güvenliğini sağlamak, işkence ve insanlığa uymayacak biçimde muameleyi engellemekle yükümlüdür.
2. **Nefret Söylemlerinin Önlenmesi:** UAD, CERD'nin 4. maddesine istinaden, Azerbaycan devlet organlarının ya da kamu görevlilerinin Ermeni kimliğine karşı nefret söyleminde bulunmasının, desteklemesinin ya da yaymasının durdurulmasına hükmetmiştir. Bu hüküm özellikle siyasilerin ve devlet destekli medya kanallarının Ermeniler'e karşı ayrımcı söylemlerinden uzak durmalarını zorunlu kılmıştır.
3. **Kültürel Mirasın Korunması:** UAD, CERD'nin 5. maddesinin (d) fıkrasının ve 5. maddesinin (e) fıkrasının Azerbaycan'ın 10 Kasım 2020 zaferi ile birlikte ilhak ettiğı bölgelerdeki Ermeni dini ve kültürel yapıları üzerindeki tahribatın ırksal bir amaca dayanabileceğı gerekçesiyle bu yapılara karşı tedbir alınmasına hükmetmiştir.

d. Reddedilen geçici tedbirler

Yukarıda değındiğimiz gibi Ermeni tarafının bütün talepleri kabul görmemiştir. Kabul görmeyen geçici tedbirler şunlardır:

1. **Esirlerin Derhal Serbest Bırakılması:** UAD, yaptığı incelemeler sonucu savaş tutsaklarının etnik kökenleri yüzünden değil de yalnızca asker oldukları için tutsak edildikleri sonucuna varmıştır. Yani UAD, savaş tutsaklarının hukuka aykırı bir şekilde değil de suç isnatları yüzünden gözaltında tutulduğunu söylemektedir. Bu nedenle Ermenistan'ın derhal serbest bırakılma talebi reddedilmiştir.
2. **Askeri Kupalar Parkı'nın Kapatılması:** Azerbaycan hükümeti, daha yargılamalar gerçekleşmeden önce Askeri Kupalar Parkı'ndaki tartışmalı yapıları zaten kaldırmıştı ve gerekli açıklamaları yapmıştı. UAD bunu yeterli bularak bu parkın kapatılması talebini reddetmiştir.
3. **Delil Koruma ve Raporlama Talebi:** Ermenistan'ın Azerbaycan'dan her 3 ayda bir tedbirlerle ilgili rapor istediğini yukarıda belirtmiştik. UAD bu talebi de değerlendirmiş ancak bunun tedbir olarak değil de dava süreci içinde ayrıca ele alınabileceğini belirttiğinden bu talebi de reddetmiştir.

V. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

7 Aralık 2021 kararı bir savaş sonucunun hukuki olarak da yargılama konusu olarak değerlendirebileceğinin mümkün olduğunun bize iyi bir örneğidir. UAD, aldığı kararla insan haklarına ve CERD maddelerine odaklandığını açıkça göstermiştir. Ancak bu kararın yarattığı başka bir durum ise uluslararası hukukun siyasi hedeflere araç edilemeyeceği yani “araçsallaştırma” durumudur. Ermenistan'ın bu davada sunduğu delillerin niteliğine, zamanlanmasına ve kapsayıcılığına bakarsak asıl hedefin hukuki çözümden ziyade Azerbaycan'ın meşruiyetini uluslararası bir davayı araçsallaştırarak zedelemek olduğu yönünde yorumlar yapabilmekteyiz. Ermenistan her ne kadar bu davayı CERD hükümlerine istinaden açmış olsa da işin boyutu değiştirmiş ve askeri çatışma bağlamında ortaya çıkan siyasi tartışmaları ileriye sürmüştür. Ermenistan'ın iddiaları söz konusudur ancak bunların doğrudan ırksal temele dayandırılması kanımca uluslararası hukukun istismarı riskini birlikte getirmiştir.

Bu noktada UAD'ye de değinmek gerekmektedir. UAD her ne kadar belli ölçütleri ve usulleri kullanmış olsa da kanımca bazı yerlerde tarafsızlık çizgisini korumakta zorlanmıştır. Özellikle tutsakların kötü muameleye uğramaları ihtimali üzerinden geçici tedbir kararı verilirken bu kişilerin niçin tutuklu olduğuna neredeyse hiç değinilmemiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın parkta yer alan figürleri kaldırması, bazı tutsakları serbest bırakması ve kültürel miras barındıran yerleri restore etmesi gibi iyiniyetli adımları karar gerekçesinde gerektiğince vurgulanmamıştır.

Oysa bu adımlar Azerbaycan'ın CERD hükümlerine ne denli uyduğunun kanıtıdır. Ayrıca bir BM kurumu olarak UAD, uluslararası hukukun önemli ilkelerinden “iç işlerine karışmama ilkesi”ni ve “devletlerin egemen eşitliği ilkesi”ni görmezden gelerek Azerbaycan'ın kendi toprakları üzerindeki idari ve kültürel düzenleme yetkisini görmezden gelmiştir. Bu durum uluslararası hukukun ilkelerine kesinlikle gölge düşürmüş, BM'nin ve kurumlarının tarafsızlığını sorgulatmıştır.

KAYNAKÇA

- Uluslararası Adalet Divanı, *Azerbaycan v. Ermenistan Davası (Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin Uygulanması)*, *Geçici Tedbir Kararı*, 7 Aralık 2021, I.C.J. Reports 2021, s. 405, erişim: <https://www.icj-cij.org/node/106095>.

